

**O‘ZBEK TILI TA’LIMIDA FUNKSIONAL SAVODXONLIKNI
RIVOJLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI****Axmedova Shoxista Davronbek qizi***Xorazm viloyati pedagogik mahorat
markazining O‘zbek tili fani metodisti.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘zbek tili ta’limini tashkil etish jarayonida o‘quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari yoritilgan. Zamonaviy ta’lim paradigmalariga muvofiq, ona tili ta’limi shunchaki lingvistik qoidalarni yodlatish emas, balki olingan bilim va ko‘nikmalarni hayotiy vaziyatlarda amaliy qo‘llay olish qobiliyatini shakllantirishga yo‘naltirilishi lozimligi asoslab berilgan. Shuningdek, xalqaro baholash dasturlari (PISA, PIRLS) talablaridan kelib chiqqan holda o‘zbek tili darslarida matn ustida ishlash, tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish va mantiqiy xulosalarga kelish metodikasini takomillashtirish yuzasidan amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Funksional savodxonlik, ona tili ta’limi, metodik asoslar, matn tahlili, tanqidiy fikrlash, xalqaro baholash dasturlari, PISA, kompetensiya, amaliy ko‘nikma.

Bugungi kunda jahon ta’lim tizimining asosiy tendensiyalaridan biri — o‘quvchilarda shunchaki nazariy bilimlarni shakllantirish emas, balki ularni zamonaviy hayotiy sharoitlarda muvaffaqiyatli qo‘llay olish, ya’ni funksional savodxonlikni rivojlantirishdan iboratdir. O‘zbekiston Respublikasida uzluksiz ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, ta’lim sifatini oshirish va xalqaro standartlarga moslashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi.

Ona tili ta’limi har bir shaxsning intellektual va ma’naviy kamolotida, uning jamiyatda o‘z o‘rnini topishida fundamental rol o‘ynaydi. Biroq an’anaviy ta’lim jarayonida ko‘pincha grammatik qoidalarni yod olish va ularni mexanik tarzda qo‘llashga e’tibor qaratilib, o‘quvchining o‘qigan matnini tushunish, tahlil qilish, o‘z fikrini yozma va og‘zaki shaklda mantiqiy va ishonchli bayon etish kabi funksional ko‘nikmalari chetda qolib ketmoqda. Shu bois, o‘zbek tili ta’limida funksional savodxonlikni rivojlantirishning metodik asoslarini ilmiy jihatdan qayta ko‘rib chiqish va amaliyotga joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi.

XXI asr ta’lim tizimi oldida turgan eng muhim global vazifalardan biri — o‘quvchilarni shunchaki ma’lumotlar ombori emas, balki olingan bilimlarni o‘zgaruvchan hayotiy vaziyatlarda qo‘llay oladigan, tanqidiy fikrlaydigan va mustaqil qaror qabul qiladigan shaxs sifatida tarbiyalashdir. Bu jarayon til ta’limiga, xususan,

o'zbek tili ta'limiga ham tubdan yangi metodik yondashuvlarni joriy etishni taqozo etadi.

An'anaviy ona tili ta'limi asosan fonetika, leksika, morfologiya va sintaksis qoidalarini yodlatish, qoidalar asosida so'zlarni tahlil qilish hamda imlo qoidalariga rioya etishga (formal savodxonlikka) ixtisoslashgan edi. Funktsional savodxonlik esa o'quvchining og'zaki va yozma nutq imkoniyatlaridan real hayotda, kasbiy faoliyatda va ijtimoiy munosabatlarda qanchalik samarali foydalana olishini baholaydi.

Quyida o'zbek tili ta'limida funktsional savodxonlikni rivojlantirishning metodik asoslari, tarkibiy qismlari, amaliy mexanizmlari va dars jarayoniga tatbiq etish yo'llari chuqur yoritib berilgan.

Funktsional savodxonlik tushunchasi va uning ona tili ta'limidagi o'rni

"Funktsional savodxonlik" tushunchasi pedagogikaga ilk bor XX asrning ikkinchi yarmida kirib kelgan bo'lib, u insonning ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy muhitda to'laqonli faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar majmuini anglatadi.

O'zbek tili ta'limida bu tushuncha quyidagi uchta asosiy ustunga tayanadi:

- Matnni anglash va o'zlashtirish: O'quvchining har qanday turdagi (badiiy, ilmiy, ommabop, rasmiy, kreolomatn) matnni o'qib, uning mag'zini chaqishi, yashirin ma'nolarni (subtekst) ilg'ab olishi.
- Fikrni mantiqiy va ishonchli bayon etish: Og'zaki va yozma muloqotda o'z fikrini aniq, qisqa, tushunarli va adabiy til me'yorlariga mos ravishda yetkazib bera olish.
- Axborot bilan ishlash madaniyati: Axborot oqimi juda kuchaygan davrda internetdagi, matbuotdagi yoki kundalik turmushdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, ularning to'g'riligini tekshirish va tanqidiy yondashish.

Metodik yondashuvlar va tamoyillar

O'zbek tili darslarida funktsional savodxonlikni shakllantirish amaliyotini yo'lga qo'yish uchun quyidagi zamonaviy metodik tamoyillarga tayanish lozim:

Faoliyatli yondashuv (Activity-based approach)

- Mohiyati: O'quvchi darsda passiv tinglovchi emas, balki til hodisalarining tadqiqotchisiga aylanadi.
- maliyotda: Masalan, o'qituvchi o'quvchilarga shunchaki fe'l zamonlarini yodlatish o'rniga, "Matbuot xabarlaridan foydalanib o'tgan zamondagi voqealarni yorituvchi kichik maqola tuzing" yoki "Ish yuritish hujjatiga ariza yozish jarayonini amaldabajaring" kabi topshiriqlar beradi.

Kontekstual yondashuv

- Mohiyati: Har bir til qoidasi yoki mavzu real hayotiy vaziyat bilan bog'langan holda o'rganiladi.

• Amaliyotda: Imlo qoidalarini darslikdagi quruq mashqlar orqali emas, balki ijtimoiy tarmoqlardagi xabarlar, rasmiy xatlar yoki e'lonlardagi imlo xatolarini topish va tuzatish ("Tahrirchi" roli) orqali o'rgatiladi.

Integrativ yondashuv

• Mohiyati: O'zbek tili ta'limini boshqa fanlar (tarix, geografiya, tabiiy fanlar, informatika) hamda hayotiy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtirish.

• Amaliyotda: O'quvchiga geografiya yoki tabiatshunoslikka oid ma'lumotlar berilgan matn taqdim etilib, o'zbek tilida uning annotatsiyasi yoki tezislarini tuzish vazifasi yuklatiladi.

PISA va PIRLS xalqaro baholash talablari asosida matn ustida ishlash metodikasi

Xalqaro tadqiqotlar o'quvchilarning faqat so'z yodlashini emas, balki o'qiganini tushunish va hayotda qo'llash darajasini tekshiradi. O'zbek tili darslarida matnlar bilan ishlashda quyidagi uch bosqichli metodik tizim qo'llanilishi shart:

I bosqich: Matndan ma'lumotni topish va ajratib olish (Retrieving information)

• Vazifa: Matndagi aniq faktlar, sanalar, ismlar yoki voqealarni topish.

• Metodik savollar: *Matnda qaysi voqea qachon sodir bo'ldi? Asosiy qahramonning ismi nima?*

II bosqich: Matnni talqin qilish va umumlashtirish (Interpreting and integrating texts)

• Vazifa: Matndagi sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash, muallif g'oyasini tushunish, turli qismlararo mantiqiy bog'liqlikni topish.

• Metodik savollar: *Nima uchun muallif bu misolni keltirdi? Voqealarning rivojlanishida qanday qonuniyat bor? Matn asosida qanday umumiy xulosaga kelish mumkin?*

III bosqich: Matnni baholash va tanqidiy yondashish (Reflecting and evaluating texts)

• Vazifa: Matndagi ma'lumotni o'quvchining shaxsiy hayotiy tajribasi bilan taqqoslash, muallifning qarashlariga munosabat bildirish, xulosalarning to'g'riligini asoslash.

• Metodik savollar: *Siz muallifning fikriga qo'shilasizmi? Muammoga yana qanday yechim taklif qilgan bo'lardingiz? Matndagi dalillar qanchalik ishonchli?*

Xulosa

O'zbek tili ta'limida funksional savodxonlikni rivojlantirish ta'lim mazmunini zamon talablariga moslashtirish, o'quvchini mustaqil hayotga tayyorlashning eng ishonchli yo'lidir. Dars jarayonlarini quruq qoida yodlatishdan voz kechib, matn tahlili, hayotiy keyslar, muloqot va tanqidiy fikrlash texnologiyalari asosida tashkil etish

o'zbek tilining amaliy qudratini oshiradi hamda o'quvchilarning kelajakdagi raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

O'zbek tili ta'limida funksional savodxonlikni rivojlantirish zamonaviy jamiyat talablari va xalqaro ta'lim standartlari darajasiga chiqishning muhim shartidir. Ona tili darslarida grammatik bilimlarni yodlashdan amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga o'tish o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, axborotni tanqidiy baholashi hamda o'z fikrini samarali yetkaza olishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

1. Darslik va o'quv qo'llanmalarini takomillashtirish: Ona tili darsliklariga hayotiy vaziyatlarga asoslangan, PISA va PIRLS formatidagi matnlar va tahliliy topshiriqlarni kengroq kiritish.

2. O'qituvchilar malakasini oshirish: Pedagoglar uchun funksional savodxonlikni baholash mezonlari, matn ustida ishlashning zamonaviy texnologiyalari bo'yicha maxsus amaliy treninglar va kurslar tashkil etish.

3. Baholash tizimini o'zgartirish: Baholash jarayonida faqat qoidalarini so'rashga emas, balki o'quvchining matnni tushunish, talqin qilish va amaliy masalalarni hal etish qobiliyatini baholaydigan keys-topshiriqlarga ustuvorlik berish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mahmudov N. Ona tili ta'limi mazmunini optimallashtirish masalalari. — Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi "Fan" nashriyoti, 2020.

2. G'ulomov M.M., Ne'matov H. Ona tili o'qitish metodikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2018.

3. Mengliyev B. va boshqalar. O'zbek tili (Oliy ta'lim muassasalari uchun darslik). — Toshkent: Akademya nashr, 2021.

4. Yo'ldoshev Q. Adabiy o'qish va matn tahlili asoslari. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.

5. Muhamedova Sh. Ona tili ta'limida kompetensiyaviy yondashuv: nazariya va amaliyot. — Toshkent: Tafakkur, 2022.

6. Leontyev A.A. Psixolingvistik birliklar va nutqiy faoliyat generatsiyasi. — Moskva: Pedagogika, 2015.

7. Xalqaro baholash dasturlari (PISA va PIRLS) bo'yicha metodik qo'llanmalar va tahliliy materiallar. — Toshkent: Ta'lim inspeksiyasi, 2023.